

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. І.ФРАНКА

На правах рукопису

БАТРИН
Наталія Володимирівна

УДК 802-2

**ІНВАРІАНТНІ ЗНАЧЕННЯ
І ТИПОВІ СМИСЛИ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ
СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТЕМПЕРАТУРНОЇ ОЗНАКИ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Львів 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені І.Франка.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук,
доцент **Р.І. Дудок.**

О ф і ц і й н і о п о н е н т и: доктор філологічних наук
професор

кандидат філологічних наук,
доцент

Провідна установа – Київський педагогічний інститут іноземних мов.

Захист відбудеться “ _____ ” _____ 2003 р. о _____ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття
вченого ступеня кандидата філологічних наук у Львівському національному
університеті імені І.Франка (290000, м. Львів, вул. Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Львівського
національного університету ім. І.Франка (вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий _____ 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

доц. Білинський М.Е.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню значення слова взагалі та інваріантного значення зокрема у межах семантичного поля прикметників температурної ознаки.

Актуальність теми зумовлена складністю дослідження проблеми значення слова, відсутністю єдиної надійної теорії і методології його вивчення, а також розбіжностями у визначенні семантичного статусу прикметника.

Ознайомлення з теоретичною літературою дає підстави для висновку, що в останні десятиріччя вивченню значення слова через призму інваріантного значення, смислової структури слова, лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) приділялась велика увага. Але в поле зору дослідників не потрапляли англійські прикметники семантичного поля температурної ознаки. Ще недостатньо розроблені принципи організації лексики та методи її вивчення. Дослідження різних лексико-семантичних груп, синтагматичних і парадигматичних властивостей їх елементів є, безумовно, плідними. Актуальність такого дослідження випливає з потреби чіткішого аналізу системної організації у межах синонімічних рядів прикметників температурної ознаки як одного з угруповань лексичного складу англійської мови.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертація виконана в межах держбюджетної наукової теми Міністерства освіти і науки України (тему затвердила Вчена Рада Львівського університету імені Івана Франка, протокол № 2/5 від 28 травня 1997 року. Тема уточнена на Вченій Раді університету, протокол № 21/12 від 27 грудня 2000 року).

Об'єктом дослідження є англійські прикметники *arctic, freezing, frigid, icy, cold, chill, cool, lukewarm, tepid, warm, hot, torrid*, які утворюють ядро семантичного поля прикметників температурної ознаки та домінантами *cold-warm*.

Предметом дослідження є характеристика семантичного статусу прикметника, інваріантні значення та типові смисли прикметників температурної ознаки.

Матеріалом дослідження було вживання прикметників у художніх творах англійських та американських авторів (суцільна вибірка обсягом близько 28000 сторінок). Усього у вибірці відзначено 4598 уживань, з них: *arctic* – 121, *freezing* – 231, *icy* – 386, *frigid* – 77, *chill* – 202, *cold* – 1058, *cool* – 736, *lukewarm* – 113, *tepid* – 61, *warm* – 825, *hot* – 709, *torrid* – 79. Крім того, використано матеріали мережі Інтернету – 1240072 випадки вживання.

Метою роботи є теоретичне і прагматичне висвітлення питань семантизації прикметників, виділення семантичного інваріанта з прикметників температурної групи і характеристика типових смислів досліджуваної групи прикметників.

Відповідно до мети визначені такі **завдання** :

- аналіз напрямів вивчення значення слова;
- розрізнення інваріантного значення слова в мові та смислу в мовленні;
- визначення семантики прикметника і польового підходу до її вивчення;
- виділення семантичного поля, його ядра і периферії прикметників температурної ознаки;
- виділення стабільних семантичних елементів у мові та змінних смислів у мовленні;
- встановлення ролі семантичного інваріанта (його семного складу) в творенні смислів прикметників досліджуваної групи.

Як робоча **гіпотеза** висувається припущення про те, що інваріантне значення прикметника – це його незмінний, інваріантний зміст, який складається з категоріальних, диференційних, потенційних та градаційних сем. Виникнення нового смислу прикметника зумовлюється не його сполучуваністю з новим іменником, а актуалізацією нової семи, яка є у складі інваріантного значення відповідного прикметника.

У дисертації застосовувались такі основні **методи дослідження**: метод семантичних опозицій, який об'єднує метод компонентного аналізу і метод опозиції, методика “значення – смисл” (С.О.Гурський). Ця методика дає змогу розмежувати інваріантне значення (стабільний інваріантний семантичний компонент) і різні смисли (змінні компоненти) у вживанні слова, які творяться відносно незмінним значенням [63, 8; 65, 5]. Також використано методи польового структурування, математичні, статистичні підрахунки.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- вперше виділено та описано інваріантне значення (у термінах сем) прикметників температурної ознаки;
- виведені формули визначення ступеня синонімічності та антонімічності членів семантичного поля за семним складом їхніх значень;
- уперше введено поняття градаційної семи і визначено її функціонування в утворенні смислів досліджуваних прикметників;
- простежено роль інваріантного значення в творенні різних смислів у процесі вживання прикметників.

Теоретичне значення дослідження зводиться до того, що в ньому розкривається механізм утворення різних смислів прикметників семантичного поля температурної ознаки, виділяється інваріантне значення слова і напрями його розвитку. Дисертація є внеском у розвиток теорії значення слова, а також у вивчення синонімічних, антонімічних зв'язків лексем, явища полісемії.

Результати дослідження можуть бути використані для розв'язання актуальних проблем семасіології, таких як інваріантність, структура і система мови, мова і мовлення, значення і смисл.

Практична цінність роботи визначається можливістю застосовувати її основні положення і висновки у процесі написання курсових і дипломних робіт, а також у теоретичних курсах і спецкурсах з лексикології, семасіології, лексикографії.

Апробація роботи. Загальний зміст і результати дисертаційного дослідження викладено у публікаціях автора, а також у доповідях на західно-регіональній науково-методичній конференції викладачів іноземних мов “Лінгво-дидактичні проблеми викладання іноземних мов на економічних факультетах” (травень, 1997), на міжнародній конференції “Мультимедіа у навчанні іноземних мов” (Київ, червень 1997). За темою дисертації опубліковано 5 статей.

Основні положення, які виносяться на захист:

1. Прикметник не позбавлений власної семантики, в основі якої лежить категорія якості. Проте різні значення прикметників у словникових статтях звичайно описуються залежно від опорного іменника, що фактично позбавляє його семантичного статусу як елемента лексико-семантичної системи мови.
2. Кожний прикметник має власне інваріантне значення, яке складається з набору сем (елементарних частинок значення): категоріальних, інтегральних, диференційних, градаційних, потенційних. Інваріантне значення виконує функцію диференціації і градації на послідовно різних основах семантичної опозиції, породжуючи відповідні різні смисли.
3. Синонімічні та антонімічні відношення між прикметниками визначаються стабільними інваріантними значеннями, а не змінними смислами. Ступені синонімічності та антонімічності можна визначити за допомогою формул, які ґрунтуються на семному складі значень прикметників. Антонімам властива спільна категоріальна, інтегральна семи, синонімам – категоріальна, інтегральна, диференційна, градаційна, потенційна семи.
4. Тотожність смислів визначається спільною змінною основою семантичної опозиції і тотожними семами синонімічних прикметників. Протилежність смислів визначається спільною основою семантичної опозиції і протилежними диференційними семами антонімічних прикметників.
5. Семантичне поле прикметників температурної ознаки – це парадигма, утворена синонімічними рядами з домінантами cold і warm.

Структура дисертації складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (183 праці українських і закордонних авторів) та додатків (25 сторінок), до складу яких входять словник, 8 таблиць, 2 рисунки. Обсяг основного тексту дисертації – 166 сторінок, загальний обсяг роботи – 215 сторінок.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається об'єкт і предмет дослідження, викладається гіпотеза, формулюється мета та завдання дослідження, його наукова новизна, теоретичне і практичне значення, а також подано опис матеріалу і методів дослідження.

Перший розділ “Сутність значення слова” присвячено критичному аналізу основних напрямів у розвитку вчення про значення слова, висвітленню філософського аспекту проблеми, зокрема, зв'язку значення з поняттям та знаком, розкриттю сутності інваріантного значення слова, а також обґрунтуванню семантичного статусу прикметника.

Дослідження проблем мови щодо взаємозв'язку філософських і мовних категорій постійно знаходили своє вираження у семантиці слова як явища, де тісно стикаються області логічного змісту – поняття – і лексичного – значення.

Поняття – це логічна категорія, яка є однією з форм мислення, в якій здійснюється узагальнене відображення того чи іншого класу предметів. Поняття – відображувальна категорія, оскільки в поняттях відображаються уявлення людини про зовнішній світ. Значення – це відображення об'єктивної дійсності; воно може бути визначеним як зв'язок, відношення свідомості (мислення) до історично утвореної і соціально зумовленої системи матеріальних знаків. Значення знака є те, що позначається чи виражається за допомогою знака. Знак вказує на конкретне значення тому, що за ним суспільною практикою закріплено це значення. В єдності звучання і значення знак завжди зберігає властивість бути маркером цього значення. Тому в слові як єдності звучання і значення знаком є лише звукова сторона слова, “частинка матерії”, якій характерна властивість виражати якийсь значення. Між поняттям і значенням існує тісний зв'язок, але вони не є тотожними.

В основі процесу відображення лежить важливе для його розуміння відношення – суб'єктивного смислу і значення. Розмежування понять “значення” і “смислу”, їх тлумачення є важливим для розуміння змістової сторони слова як одиниці мови і як факту мовної діяльності суб'єкта – носія мови. Значенню як формі соціальної фіксації і кодифікації діяльності протистоїть смисл як мотивоване відношення до значення, як форма входження значення у структуру свідомості особистості.

Кожне слово поряд зі значенням має смисл, під яким ми розуміємо виділення з цього значення тих сторін, які пов'язані з конкретною ситуацією.

Смисл слова виникає у процесі індивідуальної мовної діяльності носія мови у конкретний момент часу, у конкретній ситуації спілкування. Контекст, ситуація спілкування створюють умови для виявлення смислу слова. При зверненні до зв'язного тексту, при тлумаченні його змістової сторони поняття смислу стає вирішальним. У будь-якому висловлюванні, у кожній ситуації спілкування виникає конкретний зміст, смисл, актуальний у конкретний момент і за конкретних обставин. При цьому значення слова може залишатись незмінним.

Мовознавці по-різному визначають загальне, що є у слові, називаючи його «основним значенням», «елементарним значенням». Всі ці пошуки мають одну мету – виділення основного елемента, спільного для всіх випадків вживання певного слова. Ця серцевина повинна визначатись як *інваріантне значення* у мові, що складається з набору елементарних смислів – сем, тобто узагальнених, абстрагованих, комунікативно релевантних ознак відповідного поняття, що набули структурної якості як компоненти лексико-семантичної системи мови. Семи виконують функції семантичних диференційних ознак (СДО) послідовно різних понять. У мовленні вони створюють щоразу відповідно різні смисли і залишаються відносно незмінними, інваріантними в мові. Мова – це засіб спілкування, його історично сформоване знаряддя. Мовлення – це конкретне говоріння, усне чи письмове, і сприйняття (слухання або читання). Терміном *мовлення* позначають процес говоріння та сприйняття (акт мовлення) чи сукупність таких процесів (мовленнєва діяльність) і наслідок, результат процесу говоріння (усний чи письмовий текст).

Упорядкований набір сем становить семантичну структуру відповідного слова. Набір породжуваних різних смислів одного слова у різних контекстах визначається як смислова або семантична структура слова. Основою смислу є марковане поняття, яке разом з СДО однозначно визначає смисл кожного вживання слова. Визначити однозначний смисл слова можна за допомогою методу семантичних опозицій, розробленого С.О.Гурським, за яким змінні смисли слова – це поєднання семантичного інваріанта (план мови) із змінним поняттям (план мовлення).

У процесі аналізу проблеми семантики прикметника в теоретичному плані досліджувалися такі питання: 1) співвідношення семантики прикметника і семантики іменника, 2) як проходить інтеграція їхніх семантик, 3) чи має прикметник власне значення до його сполучення з іменником, 4) чи дійсно семантика іменника є настільки визначальною, що семантика прикметника іманентно в собі нічого не містить і нічого не визначає. Огляд літератури дає підстави зробити висновки про те, що прикметник не позбавлений власної семантики, в основі якої є категорія якості. Кожен прикметник має власне

інваріантне значення, яке виконує функцію диференціації і градації на послідовно різних основах опозиції, породжуючи відповідні смисли .

Категорія предметної якості, за О.М.Ільченком, – це особлива мовна категорія, яка характеризує в ширшому плані відношення між предметами, представлені у мові у вигляді якісної ознаки. Це перспективний підхід до прикметників як до центральної складової частини функціонально-семантичного поля якості. Якщо розподілити у сучасній англійській мові розряди прикметників і функціонально близькі до них засоби за ознакою поля залежно від ступеня вираження категорії якості з притаманною їй градуальністю, то виділяється декілька зон у межах такого поля. До першої, центральної групи належатимуть градуальні прикметники, які передають значення неоднорідності якісної ознаки типу *happy day, strong feelings*. До другої – якісно-однорідні, в яких у повному обсязі представлено якісне значення, але відсутні компонент предметності і ступені порівняння (*leather belt, surgical ward*). До третьої, периферійної – предметно-якісні прикметники, представлені у вигляді якості відношення між предметами (*Slavonic features, people's virtues*).

Отже, градуальні прикметники є ядром цього класу, найоб'ємнішим за кількістю. Досліджувані прикметники групи *cold-warm* належать до градуальних. В основі градуальних відношень є явище семантичної градації. Аналіз значень цієї групи слів виконано за методикою семантичного поля.

У другому розділі “Значення прикметників семантичного поля температурної ознаки” розглядаються поняття семантичного поля, градації. Визначено склад семантичного поля прикметників температурної ознаки, його ядро і периферію. Проаналізовано значення прикметників, які формують ядро поля, у тлумачних словниках, виділено інваріантні значення прикметників у термінах елементарних стабільних одиниць змісту – сем (диференційних, потенційних, градаційних). За семним складом інваріантного значення кожного із прикметників визначено коефіцієнти синонімічності та антонімічності прикметників щодо домінант *cold* і *warm*.

Для визначення семантичного поля прикметників температурної ознаки необхідно в'яснити природу самого поняття *поле*, його місце у системі мови. Незважаючи на велику кількість вживань терміна *поле*, зрозуміти, яке значення вкладає у цей термін той чи інший автор, можна лише емпірично. Найпоширенішими словосполученнями з компонентом *поле* в лінгвістиці є семантичні поля, функціонально-семантичні, морфемні, фонемні, словотворчі, лексемні і т.д. З навіть не повного списку того, що в лінгвістиці називається полем, знайти послідовність в інтерпретації тих чи інших явищ як поля важко. Проблема є складною, вона тісно пов'язана з низкою інших питань, які

знаходяться у центрі лінгвістичних досліджень, зокрема: мова як об'єкт дослідження, системний і багаторівневий характер мови, співвідношення між поняттями *мова* і *мовлення*; система і структура мови, місце термінів у мові і в загальній теорії систем; співвідношення між поняттями *система*, *структура*, *поле* в лінгвістиці; поняття *відношення*, *зв'язки*, *опозиції* при вивченні системи, структури, поля; співвідношення між поняттям поля в лінгвістиці і загальній теорії поля; поняття *елемент*, *одиниця*, *ієрархія* одиниць структури, системи, поля; співвідношення між категоріями поля і системи у мові; характер синтагматичних і парадигматичних зв'язків у мові; класифікація полів, обґрунтування принципів класифікації.

Необхідність встановлення чітких визначень категорій *система*, *структура*, *поле* пояснюється тим, що ці терміни використовуються мовознавцями довільно, інколи синонімічно. Причиною ототожнення різних понять може бути той факт, що такі явища, як парадигматика, синтагматика, зв'язки і відношення, є спільними і для системи, і для поля. Тому вивчення природи категорії поля веде до аналізу особливостей системи і структури мови. Хоча поняття поля багато раз піддавалось критиці, кількість робіт, присвячених вивченню його природи, зростає.

Основними принципами групування лінгвістичних елементів є принцип інваріантності і функціональний принцип. Інваріантними групами називаємо об'єднання елементів на основі спільності властивостей (диференційних ознак, фонем, морфем, основ, значень). Перетин інваріантних груп є характерним для всіх рівнів мови.

Отже, семантичним полем ми називаємо множину слів, в інваріантному значенні яких є спільні категоріальні, диференційні, градаційні, потенціальні семи. Семантичні поля є парадигматичного, синтагматичного, змішаного типу. Оскільки в дослідженні основна увага приділяється проблемі значення слова, семантиці прикметника, зацікавлення викликає семантичне поле парадигматичного типу і, зокрема, прикметники температурної ознаки.

Для того, щоб дослідити значення прикметників семантичного поля температурної групи, необхідно вяснити, які прикметники належатимуть до цієї групи, і які з них формуватимуть ядро цього поля.

Для виявлення членів синонімічних рядів з домінантами *cold* і *warm* ми провели аналіз словникових статей англійських тезаурусів і синонімічних словників: Roget's Thesaurus (RT), Roget's 21st century Thesaurus (R21CT), Oxford American Dictionary (OAD), Webster's New World Dictionary (WNWD), the Scribner-Bantam English Dictionary (BSED). Компонентний аналіз словникових дефініцій дозволив ідентифікувати ад'єктивні лексеми, встановити якісні та

кількісні характеристики кожного слова, їх взаємозв'язки та місце кожної з лексичних одиниць в ядро-периферійній структурі поля.

Наше дослідження семантичного поля температурної ознаки складалося з п'яти етапів: 1) виявлення синонімічного ряду з домінантою cold; 2) виділення ядра синонімічного ряду з домінантою cold; 3) виявлення синонімічного ряду з домінантою warm; 4) виділення його ядра; 5) об'єднання відповідних синонімічних рядів в антонімічну групу температурної ознаки, ядро якої складатиме сума двох відповідних ядер.

Ми зафіксували, що прикметник cold має 103 синоніми. Проте це не означає, що синонімічний ряд з домінантою cold складається із 103-х членів. Кожен з них має свою статтю у словниках синонімів. Деякі з них ми вже зустрічали серед синонімів cold, інші зустрічаються вперше, але, без сумніву, належать до семантичного поля cold-warm. Ми виписали синоніми цих слів. Наприклад, прикметник cool має 84 синоніми, chill – 45, bitter – 60, penetrating – 40. Найменшу кількість синонімів (15) має прикметник stony, найбільшу кількість, 134 члени, має прикметник dead, brisk – 111, raw має 110 синонімів. В середньому кожен із 103-х членів має 30-40 синонімів. Літерою S ми позначили суму всіх синонімів досліджуваних 103-х слів, що становить 2070 слів, серед яких деякі повторюються.

Несподіваним був той факт, що домінанта cold не використовується у всіх словникових статтях синонімів, а тільки 39 раз. Це свідчить про те, що серед синонімів домінанти є слова з віддаленим значенням, проте ми їх не вилучаємо із списку цього семантичного поля. Вони утворюватимуть його периферію.

Список членів поля (позначимо літерою s) становить 1076 членів. Тоді остача S мінус s – це сума слів, які повторюються в дефініціях цих синонімів. Наприклад, слово cold повторюється 39 раз (позначимо число вживання кожного слова літерою n з певним індексом), cool – 29, chill – 11 і т.д., тобто $n_1=39$, $n_2=29$, $n_3=11$. Визначимо коефіцієнт частотності вживання кожного члена цього поля – k за формулою :

$$k = n:(S-s) \times 100\% \quad (2.1)$$

Наприклад, коефіцієнт домінанти cold $k = 39:(2070-1076) \times 100 = 3,9\%$, коефіцієнт cool $k_1 = 29:(2070-1076) \times 100 = 2,9\%$, коефіцієнт chill $k_2 = 11:(2070-1076) \times 100 = 1,1\%$ і т.д. Прикметники з найвищим коефіцієнтом частотності становитимуть ядро семантичного поля прикметників цієї групи. Ми визначили, що до ядра синонімічного ряду з домінантою cold належать прикметники cold, cool, frigid, chilly, icy, arctic, freezing.

Аналогічно віднаходимо кількість прикметників синонімічного ряду з домінантою warm і виділяємо ядро цього поля. З 934 прикметників до ядра належать warm, lukewarm, hot, tepid, torrid.

Таким чином, до семантичного поля прикметників температурної ознаки входить 2010 членів. Ядро поля формують 12 членів, зокрема, cold, cool, frigid, chilly, icy, frosty, arctic, freezing warm, lukewarm, hot, tepid, torrid.

Ми перевірили отримані нами результати за допомогою вже відомих в лінгвістиці формул, зокрема, формули для визначення вагомості компонента в тлумаченні $W = ((n+1) - r) / n$, де n – кількість компонентів (рубрик) тлумачення, r – ранг компонента, та формули для визначення ступеню синонімічності $v = 2c / (n+m)$, де n і m кількість значень кожного слова, а c – кількість значень, які збігаються.

Наприклад, прикметник cool з коефіцієнтом $k=2,9$ %, має ступінь синонімічності $v = 2 \times 12 / (18+8) = 0,92$ (OED) і вагомість $W = ((12+1) - 1) / 12 = 1$. Ми визначили показники 50-ти членів поля з найвищими коефіцієнтами k і зробили такі висновки: чим вищий показник вагомості слова, тим більший ступінь його синонімічності і тим частіше це слово використовується в словникових статтях синонімів членів цього семантичного поля. Отже, список слів, які належать семантичному полю, можна скласти за допомогою аналізу тлумачних і синонімічних словників. Для визначення ядра поля необхідно використати дані кількох словників і застосувати наведені вище формули, котрі дають можливість отримати об'єктивні результати.

Визначивши семний склад значень членів поля, ми вивели коефіцієнти синонімічності за формулою

$$k=4S:((2N+(n_1+n_2)), \quad (2.2)$$

де N – загальна кількість сем, n_1 – кількість сем першого слова, n_2 – кількість сем другого слова, S – кількість спільних сем. Наприклад, $k_{chilly} = 0,67$; $k_{freezing} = 0,76$; $k_{frigid} = 0,76$; $k_{icy} = 0,76$; $k_{arctic} = 0,67$.

Коефіцієнт синонімічності рядів визначили за допомогою формули

$$K=2x(S+S_1+S_2+S_3+S_4+S_5+S_6):(mxN+(n+n_1+n_2+n_3+n_4+n_5+n_m)), \quad (2.3)$$

де m – кількість членів ряду.

Наприклад, коефіцієнт синонімічності ряду з домінантою cold $K=2x(10+8+6+7+7+7+6):(7x10+(10+8+6+7+7+7+6))=0,84$.

Також ми вивели формулу визначення ступеня антонімічності слів на основі семного складу їх значень:

$$ka = 2xSa: (n_1+n_2), \quad (2.4)$$

де Sa – кількість сем з антонімічним значенням, n_1 – кількість сем одного слова, n_2 – кількість сем другого слова. Наприклад, коефіцієнт антонімічності домінант cold і warm дорівнює $ka(\text{dominants})=2x8/(10+8)=0,89$; $ka(\text{cool})=2x7/(8+8)=0,88$; $ka(\text{chilly})=2x5/(6+8)=0,71$; $ka(\text{frigid})=2x5/(7+8)=0,67$; $ka(\text{freezing})=0,67$; $ka(\text{icy})=0,67$; $ka(\text{arctic})=2x4/(6+8)=0,57$; $ka(\text{lukewarm})=2x5/(10+5)=0,67$; $ka(\text{tepid})=0,67$; $ka(\text{hot})=2x7/(10+7)=0,82$; $ka(\text{torrid})=0,67$. У середньому коефіцієнт антонімічності (середнє арифметичне) $ka(c)=0,79$. Зрозуміло, що цей показник не може бути дуже високим, оскільки, ми вважаємо, в мові не існує ні абсолютних синонімів, ні абсолютних антонімів. Проте він не може бути дуже низьким, оскільки ми тестували члени ядра семантичного поля, а не периферію. Тому наведемо приклад визначення коефіцієнта антонімічності прикметника з периферії calm, $ka(\text{calm})=2x2/(8+5)=0,31$.

Основні типи смислів прикметників семантичного поля температурної ознаки розглядаються у **третьому розділі** "Вживання прикметників семантичного поля температурної ознаки". За допомогою інваріантного значення кожного із прикметників встановлено, як утворюються різні смисли, на яких основах семантичної опозиції і якими семами формуються основні типи смислів.

Джерелом дослідження послужив фактичний мовний матеріал, який складається з 4598 прикладів, відібраних шляхом суцільної вибірки з оригінальних творів англійської і американської літератури. Крім того, використано дані мережі Інтернет, вибірка з якої представлена в додатку Ж. Основним джерелом нашого дослідження є фактичний мовний матеріал – приклади вживання досліджуваних слів і опрацьованих контекстів, в яких вони були використані. Користуючись Інтернетом, також можна відкрити кожен сторінку і вивчити контекст. Проте у комп'ютерній вибірці (КВ) 1306071 випадок вживання, тому дослідити їх всіх фізично неможливо. Це великий недолік комп'ютерної вибірки, зокрема, якщо мова йде про дослідження смислів. Наприклад, сполучення прикметника cold з іменником man має високий показник (КВ – 2524), та без контексту важко виділити той смисл, в якому він зафіксований: стриманий, байдужий, безсердечний, жорстокий чи інший. Наведені нами випадки вживання з Інтернету, які подаються в роботі, – це опрацьовані контексти. В процесі аналізу даних ЛВ та КВ ми дійшли висновку, що використання інформації з Інтернету є доцільним, оскільки вона дає можливість визначити синтагматичні зв'язки прикметників на основі значно більшої кількості прикладів вживання, простежити напрямки сполучуваності досліджуваних прикметників з іменниками. Наприклад, у ЛВ ми зафіксували 27 випадків вживання прикметника cold, 8 випадків

прикметника warm, 2 випадки – arctic з іменником world, а згідно з даними KB всі досліджувані прикметники вживаються з іменником world, при чому cold – 5765 раз, cool – 282, chill – 262, frigid – 1292, icy – 1837, arctic – 176, warm – 775363, lukewarm – 15, hot – 433.

Третій розділ складається з чотирьох підрозділів: окремо досліджуються типові смисли доміант cold і warm (перший і третій підрозділи), та типові смисли членів синонімічних рядів з відповідними доміантами (другий і четвертий підрозділи).

У процесі дослідження смислів, які мають прикметники семантичного поля температурної ознаки, ми зробили висновок, що досліджувані прикметники вступають у зв'язки з великою кількістю іменників. Цей факт зумовлений власне семантикою прикметників. При цьому іменники об'єднуються в групи. В інваріантному значенні прикметників – наявність невеликої кількості тепла – значну роль відіграє диференційна сема, яка вказує на те, про яке тепло йдеться, зокрема, зовнішнє чи внутрішнє. Основні типи смислів досліджуваних прикметників поділяються на дві великі групи, зокрема, ті, в яких актуалізується диференційна сема – зовнішнє тепло, і ті, в яких діє сема – внутрішнє тепло. Відповідно іменники, з якими сполучаються прикметники, поділяємо на дві групи: ті, які характеризують зовнішній світ, і ті, які є атрибутами внутрішнього світу людини. До перших належать слова, які називають: 1) явища природи; 2) проміжки часу; 3) місце знаходження; 4) приміщення; 5) предмети одягу; 6) страви; 7) предмети. Іменники другої групи характеризують людську особистість, риси її характеру, стан. Наприклад, при актуалізації диференційної семи – внутрішнє тепло – доміант cold вживається в таких смислах: холодний, байдужий (cold look, cold reply, cold smile), стриманий (cold fury, manner), тверезий (cold logic), непривітний (cold reception, cold greeting), гордовитий (cold beauty, cold perfection), пихатий (cold bow, cold tone), зарозумілий (cold voice, cold language), зневажливий (cold contempt), безжалісний (cold justice). Синоніми цього ряду мають спільну сему – наявність тепла та диференційні семи – зовнішнє, внутрішнє тепло. Відрізняє їх градаційна сема, яка вказує на кількість тепла, зокрема, cool – більшої кількості тепла, в порівнянні з доміантою, chill – меншої кількості тепла, freezing, frigid – невеликої кількості тепла, arctic – найменшої кількості тепла. Це є причиною утворення відмінних смислів у прикметників цього синонімічного ряду.

У процесі аналізу смислів прикметників досліджуваного ряду, які утворюються при характеристиці зовнішнього світу (ЛВ – 3114, KB – 1272088, з них cool: ЛВ – 898, KB – 47631, chill: ЛВ – 328, KB – 2486, freezing: ЛВ – 242, KB – 10335, frigid: ЛВ – 102, KB – 17474, icy: ЛВ – 170, KB – 53030, arctic: ЛВ – 207, KB – 1216), ми дійшли наступних висновків.

1. Прикметник cool відрізняється від cold тим, що означає вищу температуру. Вживання cool передбачає скоріше приємне відчуття або нейтральне, має смисли **прохолодний** (про явища природи, проміжки часу, місце знаходження), **свіжий, освіжаючий, охолоджений, охололий** (про напої, страви).

2. Прикметники вживаються з назвами кольорів, характеризуючи **холодні** відтінки, до яких, згідно даних з Інтернету, відносяться green, violet, blue, bluish-green, turquoise, lime, jade, aqua. Вони впливають на сприйняття часу, розміру, ваги, зокрема, а) в приміщеннях, пофарбованих у холодні відтінки, плин часу недооцінюється, тому в такі кольори рекомендується фарбувати кімнати, де часто виконується повсякденна робота, б) предмети, речі цих кольорів здаються коротшими, меншими, в) вага предметів, які мають ці кольори здається легшою, г) розміри ж кімнати холодні кольори збільшують.

3. Chill означає **холодний, пронизливий** холод, який викликає тремтіння.

4. Прикметники freezing, frigid, icy означають найнижчі температури, які важко переносити, які можуть спричинити шкоду людині (тваринам, рослинності): freezing (frigid) winter – **сувора** зима, freezing (frigid, icy) wind – **льодяний** вітер, freezing (frigid, icy) water – **льодяна** вода. Прикметник freezing набуває смислу **заморожений**, коли йдеться про продукти харчування (freezing meat, freezing fruit and vegetables).

5. Arctic означає найвищу ступінь холоду, який нагадує холод Арктики. **Арктичний** означає найвищий ступінь холоду (найменшу кількість тепла), що нагадує холод Арктики, північного полюса.

6. Прикметники freezing, severe, icy не вживаються з порами року, для яких характерна температура вище нуля, оскільки вони вказують на певний діапазон температур з позначкою мінус, а також з природними явищами, які, як правило, мають місце в теплі пори року (rain, breeze, drizzle).

На характеристику внутрішнього світу людини припадає 33983 випадки вживання синонімів цього ряду. Прикметник cool означає не стільки безсердечність, ворожість, скільки пасивність, відсутність активного інтересу до чогось, нездатність відчувати чи небажання проявляти симпатію, невміння відгукнутися на чужі почуття. Проте на сторінках Інтернету ми зафіксували багато випадків вживання прикметника cool, смисл якого **прекрасний, чудовий, крутий**. Really **Cool Idea** Exchange – обмін **надзвичайними** ідеями, **Cool Idea** Forum – форум, на якому можна почути **хороші** ідеї

Синоніми зберігають смислові відмінності в значенні: cool reception – прохолодне (непривітне) приймання гостей, cold reception – холодне, офіційне

приймання, *chill reception* – сухе приймання, *arctic reception* – підкреслено холодне приймання.

Домінанта *warm* характеризується високою частотністю, зокрема 825 контекстів у вибірці з художньої літератури і 889851 у комп'ютерній вибірці (КВ). На характеристику зовнішнього світу припадає 509 випадків вживання, зокрема, з іменниками, які називають природні явища 180 контекстів, проміжки часу – 146, місце знаходження – 23, приміщення – 80, страви – 80. На внутрішній світ людини припадає 316 контекстів.

Прикметники синонімічного ряду у сполученні з іменниками в результаті актуалізації диференційної семи – зовнішнє тепло – породжують смисли теплий, теплуватий, гарячий, жаркий, затишний, комфортабельний, зручний, радіоактивний, гарний, щасливий, ніжний, яскравий, насичений, гострий, різкий. В результаті дії семи – внутрішнє тепло – утворюються смисли добрий, гарний, щирий, сердешний, приємний, зацікавлений, небайдужий, енергійний, запальний,

Наприклад, грудень – місяць зими. Прикметники температурної групи здебільшого характеризують температурні особливості пір року і утворюють відповідні смисли (теплий, холодний, прохолодний тощо). У вірші Джеральда Томпсона “*Flight of the Black Butterfly*” життя порівнюється з порами року. Словосполучення *warm December* набуває смислу **гарний** грудень, на який люди надіються, оскільки вони не мріють про певні температурні ознаки будь-якого місяця, а про красу, щастя, радість. В цьому випадку смисл **гарний** утворюється на основі актуалізації диференційної семи – наявність внутрішнього тепла, та градаційної – великої кількості тепла. Навіть у зимовий холод автор бажає *warm friendship* – мати **щирі, теплі** стосунки. Прикметники синонімічного ряду з домінантою *warm* поєднуються з іменниками, які називають кольори, і утворюють такі смисли: *warm* - **теплий**, який викликає приємне відчуття тепла (затишку), особливо про червоний, жовтий кольори, *lukewarm, tepid* – **ніжний**, *hot* – **насичений**, *torrid* – дуже **насичений, яскравий**. Останній може набувати смислу почорнілий (після згорання). До теплих кольорів належать: *red, yellow, pink, ivory, cream, peach, coral, lemon, rose, wine*.

Прикметники цього ряду є атрибутами людської особистості. Так само, як члени антонімічного ряду, вони характеризують риси характеру людини, її стан, вчинки і здатні утворювати різноманітні смисли. Однак, ми спостерігали, що прикметники синонімічного ряду з домінантою *cold* характеризують людину як з негативного (байдужий, жорстокий, безсердечний), так і з позитивного (розсудливий, стриманий) боку. Аналогічно прикметники з домінантою *warm* дають характеристику особистості, утворюючи смисли, що

мають позитивну оцінку (добрий, сердешний, душевний, енергійний, зацікавлений, небайдужий, приємний) і негативну (запальний, нестриманий).

Цікавими є смисли, які мають прикметники lukewarm і tepid, коли мова йде про людську особистість. Нагадаємо, що в цьому випадку основну роль відіграє диференційна сема - кількість внутрішнього тепла, яке практично неможливо виміряти. Градаційна сема вказує, що у цих прикметників кількість внутрішнього тепла менша, ніж у прикметника warm. Тому якщо смисли прикметника warm в словосполученнях warm friends – **хороші** друзі, warm relations – **близькі** стосунки, warm links – **тісні** зв'язки, warm people – **добрі** люди, warm lovers – **щасливі** коханці, то в поєднанні цих самих іменників з lukewarm матимемо lukewarm friends – друзі, але трішки менше, ніж хороші, lukewarm relations- стосунки, але не зовсім ще близькі, lukewarm people – не дуже добрі люди, хоча ще не погані. Вважаємо вдалим приклад з Біблії: The great danger of being *lukewarm* is that it is easy to believe you are all right. A *lukewarm* person thinks: “ Well, at least I’m not cold. But *lukewarm* isn’t warm enough for God. Бути **напівширим, напівдобрим, напівчесним** не тільки для Бога замало, але й для людей, дружби, кохання, зв'язків тощо. Вустами Бога, краще бути байдужим, аніж трішки щирим. Тому смисл прикметників lukewarm і tepid в цих контекстах носить в собі негативну оцінку і є більше синонімічним до смислу прикметника cool в поєднанні з відповідними іменниками. Ми знову спостерігаємо випадок, коли відбувається зміщення точки виміру (нуля) на градуальній шкалі. Значення залишається незмінним – наявність певної кількості **тепла, внутрішнього** (диференційна сема), **малої** кількості (градаційна сема).

У загальних висновках проаналізовано результати виконаного дослідження, сформульовано його основні висновки і накреслено можливі перспективи подальших досліджень:

З точки зору філософського аспекту проблеми значення ми розглянули питання співвідношення філософської категорії – поняття - і лінгвістичної - значення. Між цими двома категоріями існує тісний зв'язок, вони обидві є відображувальними, але не тотожними. Проаналізовано підходи і напрямки вирішення проблем значення. Ми вважаємо, що в основі відображення лежить важливе для його розуміння відношення смислу і значення. Значення слова – це об'єктивне відображення системи зв'язків і відношень, які склалися в процесі історії. Поряд з ним кожне слово має смисл, під яким ми розуміємо виділення з цього значення тих сторін, які пов'язані з певною ситуацією. Значення – відносно незмінний зміст слова у плані мови, смисл – змінний зміст у мовленні. Незмінне інваріантне значення слова складається з набору сем – елементарних смислів, узагальнених, абстрагованих, комунікативно релевантних ознак

відповідного поняття. Семи виконують функції семантичних диференційних ознак і в плані мовлення породжують відповідно різні смисли. Семи є категоріальні, інтегральні, диференційні, градаційні, потенціальні.

Досліджено питання семантичного статусу прикметника, зокрема співвідношення семантики прикметника та іменника, процес накладання їх семантик. Вважаємо неправильним описувати значення прикметників через значення опорного іменника. Семантичною основою прикметника є якість, суттєва визначеність предмета, внаслідок якої він є тим, чи іншим предметом. Прикметники бувають градуальними, якісно-однорідними, предметно-якісними. Досліджувані нами прикметники температурної ознаки є градуальними. Аналіз значень цих прикметників ми виконали на основі польового підходу, встановили співвідношення між поняттями *система, структура, поле* в лінгвістиці, розглянули поняття *відношення, зв'язки, опозиції* при вивченні системи, структури, поля, співвідношення між поняттям поля в лінгвістиці і загальній теорії поля, співвідношення між категоріями поля і системи в мові, класифікацію полів, обґрунтування принципів класифікації. Семантичним полем ми називаємо множину слів, в інваріантному значенні яких є спільні семи. Семантичні поля є парадигматичного, синтагматичного, змішаного типу. Оскільки в нашому дослідженні ми основну увагу приділили проблемі значення слова, семантиці прикметника, то нас передусім цікавило семантичне поле парадигматичного типу і, зокрема, прикметників температурної ознаки. Ми визначили склад ядра цього поля, периферію. За допомогою явища семантичної градації ми зобразили семантичне поле прикметників температурної ознаки на рисунку, який є площиною з двох осей x та y , де вісь y символізує інваріантне значення в запропонованій нами системі семантичного поля. Представлено семантичну структуру значень членів ядра поля.

Порівнявши опис значень досліджуваних слів в лексикографічних джерелах, ми вважаємо, що в словникових статтях необхідно подавати “серцевину” значення, яка є першоосновою семантичної структури слова і повинна визначатись як інваріантне значення слова. Ми проаналізували смисли, які утворюють прикметники семантичного поля температурної ознаки на основі вибірки з художньої літератури та інформації Інтернету. Семантика прикметника дозволяє досліджуваному класу слів сполучатись з надзвичайно великою кількістю іменників і породжувати багато різноманітних смислів, про що яскраво свідчать статистичні дані з Інтернету, і при цьому значення залишається інваріантним.

Ми вивели формули визначення коефіцієнта синонімічності та антонімічності членів поля на основі семного складу їх значень. Синонімічність

та антонімічність прикметників визначаються на основі стабільних інваріантних значень, а не на основі змінних смислів із синтагматичного плану. Синонімічність визначається кількістю тотожних сем, а антонімічність – кількістю протилежних сем у значеннях співвідносних прикметників.

Основні типи смислів прикметників семантичного поля температурної ознаки утворюються внаслідок актуалізації сем інваріантних значень відповідних прикметників, зокрема, диференційних сем (наявність зовнішнього (внутрішнього) тепла) та градаційних (кількість тепла) та потенціальних. Дія диференційної семи зумовлює той факт, що прикметники досліджуваної групи характеризують зовнішній світ (навколишнє середовище, явища природи, проміжки часу, приміщення тощо) та внутрішній світ людини (риси характеру, настрої, стан тощо).

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

1. Batryn N. The meaning of the word // IATEFL–Ukraine Newsletter. – № 11. – Kyiv, 1998. – P. 10–12.
2. Батрин Н.В. семантико-парадигматичне поле прикметників температурної групи // Іноземномовний текст за фахом: Лінгводидактичні аспекти. – Львів: Світ, 1998. – С. 56-62.
3. Батрин Н.В. Значення слова // Мандрівець. – Тернопіль: Лілея, 1999. – С.
4. Батрин Н.В. Значення прикметників синонімічного ряду з домінантою cold // Наукові записки. Серія мовознавство. – № 1. – Тернопіль, 2000. – С. 85–90.
5. Батрин Н.В. Семантичне поле прикметників з температурною ознакою // Наукові записки. Мовознавство. – Тернопіль: Вид-во Терн. дер. пед. ун-ту. – 2001. – № 1. – С 85-90.
6. Батрин Н.В. Значення та смисли слова // Наш голос. – № 7. – Нью Йорк: Асоціація українців Америки, 2003. – С.14–16.

Батрин Н.В. Інваріантні значення та типові смисли прикметників семантичного поля температурної ознаки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04. – германські мови. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2001.

Дисертацію присвячено питанням значення слова взагалі та інваріантного значення зокрема, аналізу інваріантного значення слова в мові та смислу в

мовленні, семантики прикметника і польового підходу до її вивчення. В дисертації виділено та описано інваріантні значення в термінах сем прикметників семантичного поля температурної ознаки, виведені формули визначення ступеня синонімічності та антонімічності членів семантичного поля на основі семного складу їх значень, простежено роль інваріантного значення в породженні різних смислів у процесі вживання досліджуваних прикметників, вперше введено поняття градаційної семи і визначено її функціонування в утворенні нових смислів прикметників. Основні результати праці знайшли своє застосування у процесі написання програм теоретичних курсів і спецкурсів з лексикології, семасіології, лексикографії.

Ключові слова: інваріантне значення, семантичне поле, категоріальна сема, потенціальна сема, диференційна сема, градаційна сема, смисл.

Батрин Н.В. Инвариантные значения и типичные смыслы прилагательных семантического поля с температурным признаком. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04. – германские языки. – Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, 2001.

Диссертация посвящена вопросам значения слова вообще и инвариантного значения, анализу инвариантного значения в языке и смысла в речи, семантики имени прилагательного и полевого подхода к ее изучению. В диссертации выделено и описано инвариантные значения в терминах сем прилагательных семантического поля с температурным признаком, выведено формулы определения степени синонимичности и антонимичности членов семантического поля на основе семного состава их значений, установлено роль инвариантного значения в образовании различных смислов в процессе употребления изучаемых прилагательных. Впервые введено понятие градационной семи и определено ее функционирование в образовании новых смислов прилагательных. Основные результаты работы нашли свое применение в процессе написания программ для теоретических курсов и спецкурсов с лексикологии, семасиологии, лексикографии.

Ключевые слова: инвариантное значение, семантическое поле, категориальная сема, потенциальная сема, дифференционная сема, градационная сема, смисл.

Batryn N.V. Invariant meanings and typical senses of semantic field of English adjectives, which characterise temperature.

Thesis for a candidate's degree by speciality 10.02.04 – German languages. – Lviv Ivan Franko national university, Lviv, 2001.

The dissertation is devoted to the problem of meaning in general and invariant meaning in particular, analysis of invariant meaning in language and sense in speech, semantics of adjectives and semantic field approach to its study. Different approaches to the study of meaning of the word are analysed, including the philosophical aspect of problem, relations between meaning and notion, meaning and sign.

Meanings of adjectives have been analysed. Attention has been drawn to considerable divergences in compiling explanatory dictionary entries where different senses of these words are mostly described instead of the meanings proper. Adequate employment of the opposition method tracing availability/non-availability of the marked member made it possible to single out the invariant meaning of the adjectives proper on the language level as well as to reveal the mechanism responsible for generating various senses of the adjectives in speech.

In the process of investigating the semantics of adjective the following questions were researched:

- the correlation between the semantics of adjective and noun;
- the integration of their semantics;
- meaning of the adjective before it is combined with a noun.

The conclusion is that adjective has got its own semantics, which is based on the category of quality. Every adjective possesses its own invariant meaning, which realises the function of differentiation and gradation, creating new senses.

The attention is drawn to the group of adjectives that form the semantic field, characterising temperature. The investigation consists of five stages:

- ascertaining the synonymous series of adjective with a dominant cold;
- exposition the nuclear of the synonym row of adjective with a dominant cold;
- ascertaining the synonym row with a dominant warm;
- exposition the nuclear of the synonym row with a dominant warm;
- joining up of these synonym rows into the antonym group of adjectives, forming the semantic field of adjectives with temperature characteristics with a nuclear, which consists of the sum of nuclears of researched rows.

The componential analysis of dictionary entries made it possible to reveal qualitative and quantitative characteristics of each member, their relations and place of each unit in nuclear-peripheral structure of the semantic field. There are 2070 members in the field and 12 members in its nuclear, namely, cold, cool, chilly, frigid, icy, freezing, arctic, warm, lukewarm, hot, tepid, torrid.

There are described invariant meanings of adjectives which characterise temperature in terms of semes in the investigation, there are proposed formulas of synonym and antonym coefficient of field members on the basis of seme structure of their meaning, there is established role of invariant meaning on the formation of

different senses in the process of the use of adjectives. The attention is drawn to the problems of semantic gradation. For the first time the notion of gradual seme is introduced and its function in the formation of new senses is stated.

The main types of temperature adjective senses are described in the third chapter. 4598 samples from 81 English and American originals are analysed and 1305071 samples from Internet are suggested. The process of formation of different senses is revealed by means of semantic oppositions and the combination of semes that form the invariant meaning of the adjective and predominate in it. The presence of differentiating semes – the internal and external warmth – determines the type of the sense of the adjective. Thus the main type of senses are divided into two groups: the first one characterises the phenomena of external world (the seme – internal warmth – prevails); the second – the inner world of human's personality. That is why the nouns which characterise the temperature adjectives are divided onto two groups: The first one includes nouns which name 1) natural phenomena, 2) time periods, 3) location, 4) apartments, premises; 5) clothes; 6) meals; 7) objects. The second includes nouns that characterise features of person's character, state, and spirit. The gradual seme determines the quantity of warmth (both internal and external) and influences on the formation of different senses, for example, cool possesses more warmth in comparison with a dominant, chill – less warmth, freezing, frigid – the least.

The results of the work have found its utility in the design of the new programs to the theoretical courses of Lexicology, Semasiology, and Lexicography.

Key words: invariant meaning, seme, integrated seme, differentiated seme, potential seme, gradual seme, sense.